

חסד התבונה והרפת הייסורים
חליפת המכתבים בין יוסף רות
לסטפאן צווייג

גרשון שקד

"אתה חכם, אני לא.
אבל אני רואה מה שאינך יכול לראות
משום שחכמתך חוסכת ממך מראה זה.
אתה זכית בחסד התבונה, ולי חסד הייסורים."
יוסף רות לסטפאן צווייג, ניצה, 13/8/1934¹

Hermann Kesten (Hrsg.), .1
Joseph Roth: Briefe 1911-1939,
Kiepenheuer & Witsch, Köln &
Berlin 1970

א

חליפת מכתבים היא תופעה מקובלת למדי בין יוצרים, ויש חליפות מכתבים שהפכו כבר לחלק מן הספרות עצמה. כך התכתובת המפורסמת בין גיתה לשילר וזו שבין קפקא לברוד. חליפת מכתבים מפורסמת פחות, אך לא פחות מרתקת, התנהלה בין סטפאן צווייג ליוסף רות, שני סופרים יהודים, גרמנים בלשונם, שהתכתבו ביניהם במשך אחת-עשרה שנים (1927-1938), על רקע אחת התקופות הקשות ביותר בתולדות התרבות המערבית. התכתובת חושפת מערכת יחסים מורכבת בין שני סופרים קרובים בזמנם ובמקומם – שניהם אזרחי הממלכה ההבסבורגית – אך שונים זה מזה במוצאם ובמנטליות שלהם. נוצר כאן עימות בין רות, יהודי מזרח-אירופי, שנולד ב-1894 בוונדורף שליד ברוד בגליציה, לבין צווייג, יהודי מערב-אירופי, שנולד ב-1881 בוינה.

המוען העיקרי הוא יוסף רות, ששלח את מכתביו ממחוזות שונים במערב אירופה, ביניהם נדד: וינה, ברלין, פריס. הנמען העיקרי הוא סטפאן צווייג, שחי רוב ימיו במרכז אירופה. התכתובת בין השניים מקיפה כמאתיים איגרות, הכלולות בקובץ האיגרות ששלח רות לנמענים שונים בין השנים 1911 ו-1939, שראה אור בשנת 1970 בעריכת ידידו של רות, הרמן קסטן. קובץ זה מכיל את מרבית איגרותיו של רות לצווייג בין השנים 1927 ו-1938, ומספר ניכר מאיגרות התשובה של צווייג.² כשנה לאחר שנפסקה

Joseph Roth: Briefe 1911-1939. 2
שם. במבוא מספר קסטן כיצד
קיבץ את האיגרות ומה היו אמות
המידה שלו לפרסומן.

התכתובת, במאי 1939, נפטר רות בפאריס. סטפאן צווייג התאבד בעיר טרופוליס בברזיל ב־1942.

בין השניים שררו יחסים אינטנסיביים מאוד – בעיקר מצד רות, שהיה קשור מאוד למכותבו וכתב אליו, לעתים, מדי יום ביומו.³ רות חיזר אחרי צווייג וצווייג הגיב בסובלנות אבהית. מאיגרותיו לרות עולה חמימות מסוימת, אבל נראה שלא ראה בו ידיד קרוב, וראה לדבר – שלא טרח להזכיר אותו אפילו פעם אחת בספר זיכרונותיו "העולם של אתמול".⁴ ואולם, היחסים הממשיים בין השניים היו כנראה מורכבים יותר. ברונסן, הביוגרף של רות, שראיין ידידים משותפים של השניים, טען שיחסו של רות לצווייג היה דרמטי יותר מזה המתגלה בחליפת המכתבים, ולעתים אפילו ממש שלילי.⁵ האמת היא שקשה לקבוע מה היו היחסים בין השניים, כפי שקשה לרדת לעומקם של יחסים בין־אישיים מורכבים כלשהם ולדייק בתיאורם. כל מה שאפשר לעשות הוא לנסות ולהבין את הקשרים האלה על־פי החומרים הכתובים המצויים בידינו.

1

נראה לי שאפשר לגלף מחומר אגרוני זה מעין רומן אפיסטולרי דוקומנטרי. זאת בתנאי שאופיו של החומר מאפשר מעקב אחר אופיים של המכותבים ועלילת יחסיהם. רצוי שיהיה בידינו קורפוס ראוי מבחינה כמותית, אם כי לפעמים אפילו איגרת בודדת מספיקה, כמו למשל האיגרת הידועה של קפקא לאביו, שנתפסה כטקסט ספרותי לגיטימי.⁶ "ספרותיותו" ("Literariness" כלשון הפורמליסטים) של החומר תלויה, אם כן, באיכותו הספרותית. אם זו מתקיימת, אפשר להתייחס אל המכותבים כאל גיבורים ראשיים ב"סיפור", ואל הדמויות האחרות הנזכרות בתכתובת כאל דמויות משנה. ואשר ל"מקרה" שלנו: מכיון שיחסי התקשורת בין רות לצווייג נמשכו זמן רב, והם נפרשו גם על פני מקומות שונים – רות כתב מניצה, ראפרסוויל (שוויצריה), אמסטרדם, אנטוורפן, פריס, פרנקפורט, ברלין ומקומות אחרים, צווייג כתב מלונדון, וינה וזלצבורג – נוצרה כאן תשתית מרחב־זמנית רחבה לעלילה. זוהי, יש להדגיש, עלילה שנוצרה לתומה, ללא כוונה מוקדמת. ברם, בדיעבד מסתמנים בה התחלה, אמצע וסוף, ועולה ממנה מתח דרמטי מעניין בין שתי הדמויות העיקריות, שבסיסו העיקרי: האנטגוניזם.⁷

המשתתפים ממלאים כאן תפקידים מסוימים, המשקפים את יחסי הגומלין שנוצרו ביניהם. רות, מצדו, יצר לצווייג תדמית באיגרותיו, והעניק לו "אופי" שהלם את צרכיו הפסיכולוגיים. הוא התאים גם את ה"פרסונה" האגרונית שלו עצמו לתדמית של מכותבו. עובדה; כשפנה למכותבים אחרים שינה את "אופיו". כך, למשל, רות הפונה לצווייג שונה מרות

3. כך למשל באיגרות מן ה־22, ה־23 וה־26 במרס (שם).

4. הוא מזכיר שם בין היתר את שלום אש, ריכארד באר, בהר־הופמאן, דהמל, דוהמל, פרויד, פון־הופמאסטאל, רומן רולאן, אמיל וורהארן, ארתור שניצלר, יעקב ווסרמאן ופרנץ וורפל.
5. לפי מקורותיו של ברונסן, בו רות לצווייג כסופר. ראו המבוא לספרו David Bronsen, *Joseph Ruth: Eine Biographie*, Deutscher Taschenbuch Verlag, München 1981, pp. 305, 367-368 על יחס דר־משמעי מרמז גם קסטן (הערה 1 לעיל).

6. פראנץ קפקא, מכתב אל אבא, תרגמה עננה קורנפלד, שוקן, תל־אביב וירושלים 1975, עמ' 5-58. האיגרת מתוארכת לנובמבר 1919. ראו Jorgen Born, *Kafka Symposion*, Deutscher Taschenbuch Verlag, München 1969, p. 52

7. קסטן הבחין היטב במבנה הפנימי של "עלילת" כרך האיגרות. ראו *Joseph Roth: Briefe 1911-1939*, הערה 1 לעיל, עמ' 16.

הפונה לבלאנש גידון, המתרגמת הצרפתית שלו, או להרמן קסטון, ידידו הקרוב.⁸

משתמע מכאן, שמי שעוקב אחרי חליפת המכתבים מגלה בהדרגה, שהדמויות הראשיות מאבדות אט־אט את אופיין התיעודי, והופכות בתודעתו ממסמנים המייצגים רפרנטים במציאות החוץ־ספרותית, ל"גיבורים" הפועלים בעולם בדיוני. כך הופך קובץ התעודות המקורי למעין נובלה אפיסטולרית. לשון אחר, פרסומה של התכתובת יוצר נמען מובלע (Reader Implied),⁹ השובר את הצופן התקשורתי, שנועד לשני מכותבים אינטימיים בלבד, ומשנה אותו מעיקרו. השותף השלישי הבלתי צפוי ממלא פערים ויוצר קישורים כדרך שנוהג השותף הצפוי בספרות בדיונית "רגילה". הוא מסביר לעצמו את משחק התפקידים של המתכתבים ואת התדמיות שהם מנסים ליצור לעצמם ולמכותבם, מבנה ומשלים את העלילה שנוצרת ברצף האיגרות (אף־על־פי שראשיתה, אמצעיתה וסיומה הם מקריים ושרירותיים) וכו'. בדרך זאת הפכו יומני ואיגרותיו של קפקא לחלק אינטגרלי של הקורפוס הספרותי שלו,¹⁰ ובאותה דרך עצמה אני נוהג כאן כאשר אני מחליף תפקידים: מקורא ראלי של התכתובת שלפנינו לנמען המובלע שלה.

8. מכתביו העיקריים היו בלאנש גידון (Blanche Gidon), הרמן קסטון (Hermann Kesten), גוסטאב קיפנהויז (Gustav Kiepenheuer), קלאוס מאן (Klaus Mann), בנו רייפנברג (Benno Reifenberg), ברנרד פון ברנטנו (Bernard von Brentano), פליקס ברטו (Felix Berteaux), ובני משפחתו.
9. "קורא מובלע" כמובן אליו מתכוון אירו Wolfgang Iser, *The Act of Reading: A Theory of Aesthetic Response*, Johns Hopkins University Press, Baltimore 1987

10. מכתבו של קפקא היה מיועד לאביו בלבד, אך הוא נעשה מישא למגוון ניתוחים ספרותיים, ראו Hartmut Binder, *Kafka Kommentar*, Winkler, München 1976, pp. 422-

לגבי ידידו של רות היה צווייג, קודם כול, אחת מן הדמויות המרכזיות בחוג הפנימי של הממסד הספרותי הכלל־אירופי. רות סבר, שצווייג הוא האיש המסוגל לפתוח בפניו את שערי הממסד. המלצותיו לבתי הוצאה, למבקרים ולכתבי־עת היו בשבילו תעודות מסע למחוזות התהילה. בתגובותיו חזק צווייג את התדמית שרות ייעד לו, ומילא את התפקיד שנתבקש לשחק. ואכן, רות חזר וביקש מצווייג בעיקר חסות ספרותית ועזרה ביחסי ציבור. ואולם, משלב מסוים ואילך לא התבייש וביקש גם צדקה – בקשות משנת 1932 ואילך, שהלכו וגברו.¹¹ רות, כדאי לציין, חי תמיד מעבר ליכולתו הכספית ומעולם לא יצר לעצמו בסיס קבע כלכלי. כל חייו לא רכש לעצמו בית ואת רוב ימיו בילה בבתי מלון (כגון במלון פויט [Foypt] בפריס ובמלון עדן [Eden] באמסטרדם). הוא היה מודע לקו זה באישיותו ותיאר אותו בחריפות רבה: "אי אפשר לקבע אותי, אין לי 'אופי' ספרותי יציב וגם בעניינים אחרים אינני יציב. מגיל שמונה־עשרה לא גרתי בדירה פרטית משלי, לכל היותר התגוררתי במשך כשבוע כאורח אצל ידידים. כל רכושי מסתכם בשלוש מזוודות".¹²

11. ראו Joseph Roth: *Briefe 1911-1939*, הערה 1 לעיל, עמ' 182 – ספטמבר 1930; עמ' 202 – נובמבר 1931; עמ' 213 – אוגוסט 1932; עמ' 379 – ספטמבר 1943; עמ' 432 – אוקטובר 1935; וכו'.

12. שם, עמ' 145 (התרגומים העבריים מתוך התכתובת הם שלי – ג"ש).

לעומת אורח החיים הנוודי והלא־יציב של רות, ניהל צווייג אורח חיים בורגני ומסודר בטירתו המפוארת בזלצבורג בהר הקפוטצינר (Kapuzinerberg), ששימשה בית וועד לשכבת העילית של סופרי

13. שם, עמ' 432 – אוקטובר 1935.

14. שם, עמ' 158 – אפריל 1930.

15. שם, עמ' 230 – ספטמבר 1932.

16. לתיאור ספרותי מעניין של שקיעתה ונפילתה של אוסטריה לאחר מלחמת העולם הראשונה עיינו בספרה של איגבורג די – "וואלס הרפאים" – שנכתב באנגלית בשנת 1980 ותורגם בשנת 1986 לשפה שאולי היה צריך להיכתב בה מלכתחילה – גרמנית. Ingeborg Day, Ghost Waltz, Viking Press, New York

1980

17. *Joseph Roth: Briefe 1911-1939*, הערה 1 לעיל, עמ' 358 – יולי

1934.

18. שם, עמ' 438 – נובמבר 1935.

אירופה. רות אמנם בז, כנראה, לאורח החיים הבורגני, אבל הוא נכסף לביטחון וליציבות שהעניק לאלה שזכו בו. הוא כתב לצווייג: "שחרר אותי מחוסר הביטחון".¹³ יתר על כן, בעיני רות לא היה צווייג רק אוצר של חסד (*Theseur Grati*), אלא בעיקר מקור כל טובות ההנאה האפשריות – למן ביטחון כלכלי, יציבות ותהילה ועד לכל ההישגים החומריים שבעולם; בקיצור, סמל של הצלחה בחברה הקפיטליסטית. האמת ניתנת להיאמר, שצווייג היה בעיניו גם יותר מזה. הוא הצטייר בתודעתו כסמל הרוגע האפולוני ושלמות הנפש: "גם הדברים הנוגים ביותר שאתה מספר נראים לי עליזים מאוד"¹⁴ וכן: "אינני רוצה שעליזותך תתמעט בגללי, אתה כפוף לכללים אחרים".¹⁵

התפקיד שייחס רות לצווייג התאים לתפיסת המציאות שלו, שהבחינה בין שני עולמות: עולמו של צווייג, ששיקף את החדווה הבורגנית של העולם היציב של הממלכה ההבסבורגית בתקופת שגשוגה; ועולמו שלו – העולם הקודר והמדכא של הממלכה לאחר שנתפצלה והשאירה אחריה, כשריד עלוב, את אוסטריה הגרמנית הממוזערת, שנפלה אחר כך לידי האוסטרו-פשיסטים של דולפוס ושל שושינג ונבלעה לבסוף בגרמניה הנאצית.¹⁶

צווייג ממלא במכתביו של רות גם תפקידים של אב מודה, קטגור, שופט ואני-עליון. הוא מזוהה בעיניו של רות כתמצית התבונה האנושית (*Vernunft*). צווייג, מצדו, שכאמור אימץ את התפקיד שייעד לו רות, דרש ממכותבו בשם של אותם "תבונה", "בהירות" ו"היגיון",¹⁷ להימנע מכל צורות פריקת העול וההגזמה שלקה בהן. לעתים התקומם רות נגד ההתרפקות שלו עצמו על ערך התבונה, שכן יחסו לערך זה, ומבחינה זאת גם למייצגו צווייג, היה דו-משמעי מאוד: "אני חש כאן נימה של 'רוח חינוכית' שאינה מבינה אותי כהלכה, ניסיון מתמיד להשפיע עלי ברוח 'הגיונית' מדי ועקיבה לעיפה".¹⁸ רות נכסף אמנם לאיזו עקיבות הגיונית, אך תכונה זו עמדה בניגוד גמור לאופיו. הוא ביקש, כביכול, עצות חינוכיות וציפה להן. אך משניתנו, בחל בהן ודחה אותן מניה וביה.

דיוקנו של צווייג כמחנך הומניסטי חזרה ונתאשרה בעיניו שגילה ברות וברצון החינוכי הטוב שהפגין כלפיו. כללו של דבר: הוא קיבל על עצמו, בזחיות דעת לא מעטה, את תפקיד ה"פדגוגוס", וחזר והטיף לרות ברוח הערכים השמרניים שייצג: הוא שב ותקף את שתינותו של רות, שהייתה בעיניו פסגת אי המוסריות ופגיעה קשה בכללי הזהב הבורגניים,¹⁹ ונשא דרשות נגד סביאתו כמין "גואל נשמות" (*Seelensorger*) נוצרי: "אסור לך, ולו רק למען בריאותך, לחרוג מסכום מסוים כהוצאה על האלכוהול – ולו רק משום שאין זה מוסרי לבזוז על 'המשקה' יותר כסף ממה שנזקקת לו משפחה שלמה".²⁰ צירופי ציווי כגון "חייב אתה", "צריך אתה", "אל לך" וכל כיוצא באלה, מופיעים תדירות באיגרותיו של צווייג: "עליך

19. שם, עמ' 354, 359, 454.

20. שם, עמ' 446 – ינואר 1936.

21. שם, עמ' 359 – יולי 1934.

22. שם, עמ' 454 – מרס 1936.

להפסיק את תהליכי ההרס וההחמרה העצמיים²¹ וכן: "עליך להתאושש, אין דבר חשוב יותר מאשר לשמור על עצמך"²². המתח בין שתי הדמויות הללו מייצג, אפוא, עימות בין בורגני-וינאי-מאוזן ושוחר טוב לבין יצר דיוניסי שלוח-רוסן.

T

החומר העומד לרשות המעיין בתכתובת זאת הוא בלתי מאוזן בעליל: לעומת שפע מכתביו של רות, יש בידינו איגרות של צווייג במספר מוגבל. באיגרות אלה הוא מתגלה כפי שנתגלה בספר זיכרונותיו "העולם של אתמול". כאן, כמו שם, אלה תעודות בלתי אישיות – צווייג חושף בעיקר את ה"פרסונה" הספרותית והחברתית שלו. הוא אינו מזכיר כמעט את נישואיו וגירושו, ולעומת זאת מרבה להזכיר את אוסף האוטוגרפים שלו ואת קשריו החברתיים הענפים. הוא מציג עצמו יותר כמי שמייצג את דורו ותקופתו מאשר את ייחודו כאדם.

דבריו הם, בדרך כלל, מעין כתב התנצלות של בן בורגנים טיפוסים שצמח בתקופה ההבסבורגית. יש לו אמנם טענות ומענות אל "העולם של אתמול", אך הוא מעדיף אותו על העולם של היום. משפחתו, כמרבית המשפחות היהודיות מן המעמד הבינוני הגבוה, קיבלה ברצון את הנורמות המסורתיות-ליברליות של שלהי המאה (Fin de siècle). כל מי וכל מה שהיה נאמן למסורת ולחיים בורגניים מאוזנים היה מקובל עליהם כאידאל, וראוי היה לנצור אותו ולשמור עליו. אמנם, בנעוריו נכסף צווייג ליתר חירות ופתיחות, אך לאחר שמרד הנעורים שלו זכה להצלחה, והוא הגשים כמה ממטרותיו החברתיות והאמנותיות, נרתע ונתקף חרדה, ובספרו "העולם של אתמול" הוא טוען שהדור הצעיר היהיר והראוותני דוחה אותו.²³ הוא מטעים, שהגיע להישגים חשובים בספרות, למרות הזרמים החדשים. וכך, כאשר היה בשיא הקריירה שלו, בשנות העשרים המאוחרות, נדמה היה לו כי שב לתור הזהב השליו והבוטח של הוריו, שמלחמת העולם הראשונה והשנים שלאחריה ניסו לקעקע אותו: "רשאי הייתי לשמוח בחלקי. אהבתי את עבודתי, ועל כן אהבתי את החיים. הייתי פטור מכל דאגה, גם אם לא הייתי כותב אפילו שורה אחת, היו ספריי דואגים לי. דומה היה כי הכול הושג, והגורל רוסי. הביטחון שידעתי בנעוריי בבית אבי ושאבד בימי המלחמה, הנה שבתי וזכיתי בו בכוחות עצמי, ומה עוד אפשר לבקש?"²⁴ כאשר כתב שורות אלה כבר אבד לו, למעשה, אותו גן עדן שהושב (Paradis redained), אבל רות היה עדיין בבחינת זר בגן העדן המדומה שלו. הוא פשוט לא התאים לשם. מסיבה זו, אולי, לא זכה להיזכר ב"עולם של אתמול" של מכותבו וידידו כביכול.

Stephan Zweig, *Die Welt von 1914 bis 1918*, Erinnerungen eines Europäers, Frankfurt am Main (1944), p. 218
 בסקר זה הוא בראש ובראשונה ההגדרה של צווייג את עצמו כאידול.

24. שם, עמ' 256.

צווייג נכסף אל התפארת המתפוגגת של עולם שהוא עצמו היה נציגו

- 1911 Briefe: Roth Joseph. 25
 1939, הערה 1 לעיל, עמ' 513 –
 ספטמבר 1937.
26. שם, עמ' 524. צווייג כתב ספר על
 ההומניסט ההולנדי ארזמוס
*Zweig, Triumph und Tragik des
 Erasmus von Rotterdam*, Fischer
 Taschenbuch Verlag, Frankfurt
 am Main 1992 (1938)
27. לאחר שהלשינו עליו שנתן ריאיון
 פוליטי בעיתון צרפתי שבו נכתב עליו
 שהשמין את אוסטרליה, טען שהתנה
 את הריאיון בכך שלא ידונו עמו שם
 בעניינים פוליטיים. לרות כתב: "נתתי
 ריאיון לפני שלושה חודשים בתנאי
 שלא תהיה שם מילה אחת פוליטיקה.
 הריאיון נבדק לפני הפרסום ואכן
 הופיע בלי שתהיה בו מילה אחת
 בעניינים פוליטיים. כל מה שאפשר
 היה לייחס לי מעבר לזה הוא פשוט
 לא נכון". ראי *Briefe: Roth Joseph*:
 1939-1911, הערה 1 לעיל, עמ'
 324-321.
28. צווייג כתב כמה וכמה ספרים על
 יוצרי האמנות הרמונית: *Stephan
 Zweig, Drei Meister: Balzac,
 Dickens, Dostojewski*, Insel
 Verlag, Leipzig 1918; *Stephan
 Zweig, Der Kampf mit Dämon:
 Hölderlin, Kleist, Nietzsche*, Insel
 Verlag, Leipzig 1925; *Stephan
 Zweig, Die Heilung durch den
 Geist: Mesmer, M.B Eddy, Freud*,
 S. Fischer, Leipzig 1931
29. *Joseph Roth: Briefe 1911-1939*,
 הערה 1 לעיל, עמ' 496 – יולי
 1937.
30. "בהתקף של קלות דעת הטלתי על
 עצמי את האחריות על אישה צעירה"
 (שם, עמ' 145), ועיין גם: 27/2/1929,
 שם. מאוחר יותר הרבה לכתוב על
 מנגה בל, שאתה ועם שני ילדיה בילה
 את שנותיו האחרונות. שם, עמ' 154,
 195, 180.

הנאמן. רות, לעומת זאת, חלם על עולם של אתמול, שמעולם לא היה לו חלק ונחלה בו. צווייג עשה מאמץ כן כדי להישאר נאמן לעצמו ולערכים הבורגניים-ליברליים שבהם האמין עד הסוף (המר). הוא הזהיר את רות מן הסכנה שבהסתגלות רוחנית ורגשית לנסיבות המשתנות. לפי דעתו, אסור לו ליחיד לציית לתביעות התקופה, ועליו לסרב בתוקף להיכנע לעובדות החיים המעוררות סלידה. וכך כותב צווייג באחת מאיגרותיו לרות: "לא, רות, אל תתקשח בגלל קשיחותה של התקופה, אם תעשה כן אתה מחייב אותה. אל תהיה לוחמי ובלתי מתפשר, מכיוון שהבלתי מתפשרים מנצחים מכוח הברוטליות שלהם. מוטב להתמודד עמהם בהיותך שונה מהם, אפילו להיות נלעג בגלל חולשתך, אך לעולם לא להתכחש לטבעך".²⁵ ייעודו של האדם הוא, אליבא דצווייג, להתמודד עם תלאות התקופה ולהישאר עם זאת נאמן תמיד לאידאליים של ההומניזם. צווייג רצה שחבריו יראו בו את יורשו וגלגולו של האיש שהיה נערץ עליו מכול – ארזמוס. הוא אומר: "הצגתי את הבעיה שלי ב"ארזמוס" בפומבי: אני מוכן להגן רק על דבר אחד, על איסור הפגיעה בחירות הפרט".²⁶

אולם לאור מה שמתגלה בתכתובת, לא התרומם צווייג למעלת גיבורו האידאלי, ולא הצליח לעמוד באמות המידה של הדמות שניסה לגלם. האמת ניתנת להיאמר, שלא גילה אומץ לב רב בעימותיו עם הגרמנים.²⁷ רות, מצדו, התייחס למכותב המהולל שלו יותר כאל דמות בדרמה שהתחוללה בנפשו מאשר לאדם ממשי. צווייג היה בעיניו אדם אפולוני, שנמשך בחבלי קסם אל כוחות האופל הדיוניסיים;²⁸ הוא חשב שצווייג נמשך לצד האפל והכאוטי שבו, כשם שהוא עצמו נמשך לצד הבהיר והרציונלי שצווייג ייצג עבורו. אבל הוא חש גם שצווייג אינו מסוגל להתמודד עם אימת האפלה, קל וחומר להשלים עמה. כאשר היה צווייג על סף ייאוש והרגיש נבגד, משום שרומן רולאן הצטרף לקומוניסטים, כתב לו רות: "עתה, כאשר אתה עד לרדת הדמדומים, אתה עומד נבוכ בפני תופעת הלילה העומד לפרוץ עוד מעט ואתה מאמין שהיא הופיעה בראש ובראשונה כדי להרגיז אותך".²⁹ רות גילה את הבנתו בפרשת צווייג בכך שתפס יפה שצווייג, "מלאך העליצות", משהוא ניצב מול דמדומים היסטוריים, אינו פחות פגיע, רגיש וחסר ישע ממנו. המשך חייו של צווייג וסופו הטרגי הוכיחו שתובנתו של רות לא הייתה רחוקה מן האמת.

ה

הגיבור העיקרי בתכתובת זאת הוא, כמובן, רות עצמו. צווייג היה האב המוודה, כותל הדמעות והנציב הפרטי שלו לתלונותיו ולקובלנותיו. רות קובל על הנשים בחייו, שהן כאבני רִחיים על צווארו,³⁰ וכן על מצב בריאותו ובעיקר על מצבו הכספי. בין השניים היה רות תמיד הצד החלש, מה שמכונה ה־Underdog. הוא היה זקוק לתשובות שבהן יכיר צווייג

בערכו, ינחם אותו בצרותיו, וגם, כאמור, יתגייס לעזרתו בשעות של מצוקה כלכלית.

יחסו הדור־משמעי המסובך של רות אל מכותבו־מיטיבו נבע מן המעמד הרם שהעניק לו. רות שנא מכול את התלות הכלכלית שלו בזולת, וביזה את עצמו כ"שנורר" שאינו מסוגל להשתנות: "אני מתרוצץ לי בלשון תאבה, שנורר עם לשון משורבבת וזנב מכשכש"³¹. התדמית העצמית העלובה של כלב מתרפס היא אחת מצורות ההשפלה העצמית של רות, שהרבה להתבטל בפני מכותבו, אף על פי שלא העריך עצמו פחות ממנו כיוצר. התבטאויות של השפלה עצמית בגלל מחלותיו התכופות וההתמכרות לאלכוהול חוזרות על עצמן בניסוחים שונים: "אני מושפל מדי יום ביומו, והבוז שאני רוחש לעצמי מתחלף במחלות גוף מכל המינים והסוגים"³². רות היה מודע למדי לאופי הפסיכוסומטי של תחלואיו והכיר בכך שתסביכי הנחיתות והשנאה העצמית משפיעים על מצבו הגופני. הוא יצר זהות בין מצבו האינדיבידואלי לבין המצב של קבוצת השייכות האתנית שלו בכינויים ידיים כגון: "שנורר" ו"נעבעך", בהם כינה את עצמו.³³

31. שם, עמ' 450 – פברואר 1936.

32. שם, עמ' 443 – דצמבר 1935.

33. שם, עמ' 502 – 4/8/1937.

הזהות היהודית והבעיות הכרוכות בקבלתה ובדחייתה היו נושאים מרכזיים בחליפת המכתבים שבין רות לצווייג. בשום תכתובת אחרת לא דן רות בלהט כה רב ובמעורבות כל כך גדולה בבעיה זו. הדיאלוג ביניהם קיבל בהדרגה אופי של דיון בסוגיית גורלו של העם היהודי. רות חשב שצווייג הוא יהודי מתבולל שאינו מוטרד מספיק מבעיית הזהות שלו. ואכן, כשהתחוללה ה"מהפכה הנאצית" והאנטישמיות הלנטנית באוסטריה ובגרמניה קיבלה לגיטימציה פוליטית, הופתע צווייג ונדחם. הוא לא הצליח להבין מדוע גם הוא נמנה עם הנרדפים. במגעיו עם הגרמנים, כשפרצה פרשת ריכרד שטראוס – שלמענו כתב צווייג ליברית לאחת האופרות, אשר הורדה מן הבמה משום שהסתבר שסטפאן צווייג אינו אלא יהודי – הוא טען להגנתו שרדיפתו של ארנולד צווייג היא אולי מוצדקת בגלל נטיותיו השמאלניות, אבל אינו מבין מדוע הם נטפלים לאיש א־פוליטי תמים כסטפאן. טענה זו מסתברת ממכתב התשובה של רות לתלונה זאת של צווייג: "כל עבודת חיינו – מבחינת חיי העולם הזה – הייתה לשווא. אין טועים בך מכיוון ששמך צווייג [כשמו של ארנולד צווייג הקומוניסט. ג"ש], אלא משום שאתה יהודי, הווה אומר, בולשביק של תרבות, פציפיסט ליטרט של הציוויליזציה, ליברלי. כל תקווה היא חסרת משמעות. 'התחיה הלאומית' הזאת נוטה לטירוף קיצוני"³⁴. צווייג, לעומתו, המשיך להדחיק את העובדה שהוא נרדף אך ורק בשל מוצאו היהודי. רות קינא במידה מסוימת בכישרון בת־היענה של צווייג, אבל עם זאת, הפנים את חווית הגורל היהודי, ולעתים אפילו סבר שבגלל זהותו היהודית הוא ראוי לגורלו המר, וניסה לשאת בגאון את אות הקלון.

34. שם, עמ' 261 – 6/4/1933.

לפיכך, נעלב רות עד עומק נשמתו כשצווייג כינה אותו "יהודי קטן ומסכן

35. שם, עמ' 464 – 31/3/1936.

36. שם, עמ' 465 – 2/4/1936.

37. דוד ברונסן מביא סיפור רומה מפי פרד גרובל (בריאיון): "התכליתם של הנישואים המהירים של אמי הייתה לטשטש עניין שהיה בינה לבין קצין: למעשה, אני בנו של אותו קצין. על כך נודע לי רק לפני זמן קצר מפי אחד מחבריו שעמו תזרת ונפגשתי".

בהמשך מביא ברונסן את הדברים הבאים מתוך ריאיון עם לודוויג מרכוזה: "אבי היה קצין שבכל מקום שיחידתו חנתה הייתה לו אישה" –

David Bronsen, *Joseph Roth: Eine Biographie*, Deutscher Taschenbuch Verlag, München 1981, p. 33

38. *Joseph Roth: Briefe 1911-1939*, הערה 1 לעיל, עמ' 417-418 – 24/7/1935.

39. שם, עמ' 260 – 26/3/1933.

40. שם.

41. פירוש סביר ליחסו של רות לאבותיו היהודים ניתן במסתו של ברונסן "Austrian Jew versus Jew: The torn of identity of Joseph Roth", *Leo Baeck institute Yearbook*, 18 (1973), p. 220-226 הארה כללית של הנושא ראו בספרו של גילמן, Sander L. Gilman, *Jewish Self-Hatred*, Johns Hopkins University Press, Baltimore & London 1986

42. *Joseph Roth: Briefe 1911-1939*, הערה 1 לעיל, עמ' 450 – פברואר 1936.

43. שם, עמ' 349 – יולי 1934.

[יהודון מסכן],³⁵ והוא הגיב, כרבים אחרים שהפכו את החסר ליתרון, בגאווה על מוצאו היהודי ה"נחות": "אינך צריך לספר לי מה פירושו של יהודי קטן ומסכן. מאז 1894 אני יהודי כזה, ואני גאה בכך. אני יהודי מזרח-אירופי מאמין מראדזיבילוב. הנח לנושא הזה".³⁶ התבטאות זאת, צריך להדגיש, היא יוצאת דופן, משום שבתחנות שונות בחייו דווקא הכחיש רות את מוצאו היהודי ואפילו אימץ לעצמו קצין אוסטרי לא-יהודי לאב, כשהוא טוען שהוא בנו הבלתי חוקי.³⁷ הוא חזר והדגיש, בכמה הזדמנויות, שהוא מגיב על הנאציזם ועל כל אתגר פוליטי או קיומי אחר כאדם ולא דווקא כיהודי: "ברור לי לחלוטין שאני, יוסל רות מראדזיבילוב, מגן בשיתוף עם כל העבר הגרמני הגדול, על גרמניה. היהדות שלי לא הייתה בעיניי אלא תכונה מקרית כמו השפם הבלונדיני שלי (שיכול היה להיות גם שחור). מעולם לא סבלתי מזה ומעולם לא הייתי גאה בכך. אינני סובל עתה גם מן העובדה שאני חושב גרמנית וכותב בלשון זאת; לעומת זה אני סובל מכך, שארבעים מיליון בני-אדם החיים במרכז אירופה נעשו ברברים; ובייסורים אלה אני שותף לכעשרים מיליון בני-אדם גרמנים, אם אפשר לבטא זאת במספרים".³⁸

יחסו הדו-משמעי למוצאו מתגלה גם במקומות אחרים בתכתובת, למשל: "ואשר לצד היהודי שלנו, אני מסכים עמך שאין לעורר את הרושם שהעניין האחד והיחיד המעניין אותנו הם היהודים בלבד".³⁹ וכן: "מעולם לא הגזמתי בערכה של הטרגדיה היהודית ובמיוחד לא עכשיו, כאשר הניסיון להיות סתם אדם הגון כבר יש בו ממד טרגי". ועוד: "כחייל וכקצין לא הייתי יהודי, וכסופר גם כן אינני יהודי (ברוח הדברים שאנחנו מדברים עליהם)". ולבסוף: "חוששני שקיים רגע שבו ההסתייגות היהודית איננה אלא תגובתם של יהודים בעלי טקט על החוצפה [כך במקור] של היהודים חסרי הטקט".⁴⁰

ההצהרות הקוסמופוליטיות, שבהן חזר ואמר שהוא מתייחס אל הנאצים כאדם ולא כיהודי, לא מנעו מרות להתייחס אל עצמו כיהודי בשנאה עצמית בוטה, ביטוי מובהק למה שכינו מבקרי תרבות שונים כשנאה עצמית יהודית (Selbsthass Jüdischer), שמבחינתו של רות היו לה סיבות פסיכולוגיות יותר מאשר סיבות אידאולוגיות.⁴¹ בתחום האישי מתבטאת שנאה עצמית זאת בתחושה גדושת נחיתות, שהפכה מטרד לצווייג. הוא כותב למשל: "אתה עייף, אני יודע, ואני אומלל, משום שאני מעייף אותך עוד יותר".⁴² השנאה העצמית דחפה אותו ליצור דיכוטומיות מיתיות בינו לבין צווייג: אם צווייג היה בעיניו "מלאך העליצות", הרי שאת עצמו תיאר כלכוד בכוחות אופל, המושכים את נשמתו המסוכסכת. לעתים תפס את עצמו כמי שמשמש מעין אחרימן לצווייג האורמוזד. הוא חוזר וזועק: "אני מוקף בכוחות האופל!"⁴³ המודעות העצמית של רות, שהגיעה עד כדי שנאה עצמית, נבעה ממקורות פסיכולוגיים עמוקים. כל חייו חשש שיצא מדעתו כאביו

44. ראו הערה 38 לעיל.

Joseph Roth: Briefe 1911-45, 1939, הערה 1 לעיל, עמ' 257 – 22/3/1933.

46. שם, עמ' 260 – 26/3/1933.

47. ראו Joseph Roth: Eine Biographie, הערה 37 לעיל. דברים מעניינים על מלחמתו למען הבסבורג ניתן למצוא גם באיגרת מן ה-1933/

Joseph Roth: Briefe 1911-2/10, 1939, הערה 1 לעיל, עמ' 264 בה הוא מבטא אשליית ביחס לאוסטריה:

"כאוסטריה המצב בהחלט בטוח ואין לחשוש בשום פנים ואופן מן הנאציזם-סוציאליזם". שייבלה ניסה להסביר את נטייתו של רות למונרכיזם

ההבסבורגי: "הפנייה לאוסטריה הישנה, האופיינית לרות המאוחר, מתרחשת כשרות מאבד את אמנתו

בעתיד". ראו: Hartmut Scheible, "Joseph Roths Flucht aus der Geschichte", Joseph Roth: Text und Kritik, Herausgegeben von Heinz Ludwig Arnold, München 1982, p. 57

Joseph Roth: Briefe 1911-48, 1939, הערה 1 לעיל, עמ' 420 – 8/193514.

Joseph Roth, Juden auf Wanderschaft, Verlag die Schmiede, Berlin 1927

ראו גם Mark H. Gelber, Joseph Roth: Interpretation, Rezeption, Kritik, Michael Kessler (Hrsg.), Tübingen 1990, p. 127-135

תמיד העריף את יושבי השטעטל של מזרח-אירופה על יהודי המערב. מבחינה זו הוא דומה ליהודים גרמנים "מתבוללים" אחרים. דמות מרכזית

מבחינה זו הוא יעקב וואסרמאן, שהביע השקפה דומה במכתב לבובר, אשר הודפס בספרו Jacob Wasserman, Lebensdienst, Grethlein and Co., Leipzig & Zürich 1928, p. 177

Joseph Roth: Briefe 1911-50

בשעתו. העולם המורכב והמסוכסך לבש בעיניו צורה של שנאה עצמית יהודית, שהביאה אותו לעתים קרובות לדחייה מלאת בחילה של זהותו. כאמור, התייחס רות ליהדותו כאל תכונה מקרית, מקבילה לשפמו הבלונדיני,⁴⁴ והדגיש שהמורשת האירופית חשובה לו לא פחות מן היהודית, וכי הוא עצמו יצור כלאיים – מיזוג בין המורשות: "אי אפשר להתכחש למורשת היהודית בת 6,000 השנה, אך בה במידה אין להתכחש ל-2,000 השנים שאינן יהודיות. מוצאנו בראש ובראשונה מן ה'אמנציפציה'. מן האנושות, מן האנושי, קודם שמוצאנו ממצרים. גיתה, לסינג והרדר הם אבותינו לא פחות מאברהם, יצחק ויעקב".⁴⁵ ובמקום אחר, הוא כותב לצווייג: "כפי שכבר אמרתי לך, יש לנו לא פחות מחויבות לוולטר ולהרדר, לגיתה ולניטשה משיש לנו למשה ואבותיו היהודים".⁴⁶ הניסיון להעדיף את זיקתו לעולם הזר על זיקתו למורשתו גרם לו, כאמור, להעמיד פנים שהיה בנו של קצין אוסטרי. מאוחר יותר, בשלהי שנות השלושים, הציג עצמו כמונרכיסט קתולי.⁴⁷

התערובת של שנאה עצמית ושנאת הלאומנות המפלגת, שהייתה בעיניו הניגוד הגמור לטולרנטיות הפולרליסטית של ה"אידאולוגיה ההבסבורגית", הביאה אותו לידי כך ששנא גם את הלאומיות היהודית, כפי שזו השתקפה בתנועה הציונית. בעניין זה הגיע לניסוחים קיצוניים. כך, למשל, הוא מגיב בצורה בוטה על הצעתו של צווייג להזמין את חיים ויצמן להצטרף לעצומה נגד הנאצים: "ציוני הוא נאציזם-סוציאליסטי. נאצי הוא ציוני".⁴⁸ מכתביו של רות אל צווייג חילצו ממנו, וכנראה לא במקרה, הערות אוטור-אנטישמיות רבות. תופעה זו בולטת על רקע העמדה המורכבת והמעודנת יותר, העולה מרשימותיו על יהדות מזרח אירופה: "יהודים בנדודיהם".⁴⁹ לצווייג הוא כותב על דמות יהודית טיפוסית שהיא "מוכה בצאתה ונוהגת כילד יהודי רך ומפונק באוהלה".⁵⁰ ובמקום אחר הוא אומר: "היהודים הם טיפשים גמורים, ורק האנטישמים טיפשים מהם, משום שהם מסוגלים להאמין בסכנת פקחותם. אחרי 2,000 שנה לא הצליחו היהודים להיות סימפתיים, ובטיפשותם הם סבורים שהם ויהדותם עומדים במרכז העולם".⁵¹ ובמקום אחר: "אינני מסוגל לסבול יהודים קטני קומה, ששערים ותסרוקתם עשויים כך".⁵²

ואולם, כפי שכבר רמזנו, הסלידה של רות מן הדימוי העצמי של היהודי המזרח-אירופי הניזון מידיה של בכורו המערבי,⁵³ לא מנעה ממנו לראות דברים לאשורם. הוא התייחס באירוניה לאשלייתו של צווייג, שיהודי גרמניה הנאצית נרדפים על בסיס אישי, משום שחטאו חטאים מסוימים. כאשר ביקש צווייג לכתוב מאמר אנטי-אנטישמי נגד חוקי נירנברג תחת הכותרת "אבות אכלו בוסר ושיני בנים תקהינה", הגיב רות באירוניה מרירה: "גם ההנחות שאתה מייחס למפלצות ההיטלריות מוטעות מיסודן; היהודים אינם נרדפים בשל מעשי פשע כלשהם שביצעו, אלא בשל יהדותם; ומבחינה זאת אין הבנים אשמים פחות מאבותיהם".⁵⁴

אלה היו שני השחקנים הראשיים בדרכה האפיסטולרית שלנו. רות ניסח את ההבדלים ביניהם במושגים של הפכים שניוניים. לפיו, ניחן צווייג ב"חסד התבונה" (Vernunft der Gnade), שהוא עצמו חסר מכול וכול.⁵⁵ צווייג היה "אזרח העולם" (Weltbürger), או "ילד של העולם" (Weltkind);⁵⁶ ואילו בו עצמו ראה בעל חלומות גדלות אוניברסליים, שאינו אלא קרתן קטן מן העיירה הגליציאית. הוא התקנא בצווייג שנולד לתוך עושר ונועד להיות מאושר, שעה שעליו גזר להיות מושלך לגוב הייסורים. רות יצר גיבורים בדיוניים בצלמו ובדמותו, כגון גבריאל דן ב"מלון סבוי",⁵⁷ טונדה ובאראנוביץ ב"ברייחה ללא קץ",⁵⁸ ברנדייס ובני ברנהיים ב"מיין ושמאל"⁵⁹ ומנדל זינגר ב"איוב: סיפור של איש פשוט".⁶⁰ הגיבורים הללו, כחיייו של יוצרם, נקלעו למבוי סתום.

העימות בין צווייג לרות, שהיה מעיקרו חברתי – בין יהודי מערב-אירופי מתבולל לבין יהודי מזרח-אירופי עקור ותלוש, הפך בתכתובת ביניהם לניגוד בעל ממדים מיתיים כמעט. הוא לבש אופי של ניגוד בין יהודי השרוי במנוסה מתמדת ("ברייחה ללא קץ"), לבין יהודי שגלה מביתו התרבותי ומנחלתו החברתית-כלכלית. רות נטש את השטעטעל, אך מעולם לא הכה שורשים במקום אחר והיה מעין "פליגלמאן" נצחי. צווייג נטל עמו לגלות את "העולם של אתמול" כגן עדן מושלם שנהרס, וכשהגיעו מים עד נפש וכל דרכי התשובה נסתתמו ונסגרו, התאבד. רות דימה עצמו, כאמור, למעין אחרימן, אלוהי האופל ומקור הרע או כגלגול של אהסוורוס "היהודי הנודד",⁶¹ אך גם כקרבתן חסר-ישע של הדמונים המטרפים את הדעת של האל פאן, והוא נזקק למונח "פניקה" על כל צעד ושעל: "אינני מסוגל לחיות בפניקה מתמדת, אבל אני חי בפניקה במשך שנים ארוכות. כל עוד אני חי בצילה של פניקה זאת, אינני מסוגל לדון בכובד ראש בעצה כלשהי".⁶² את צווייג, לעומת זה, דימה למעין אורמוזד, אל האור ומקור שפע החסד והטוב. ובמקביל, נתן בעצמו מסימני דמות השטן של מילטון, הנכסף ל"אור הקדוש", כאשר צווייג, מצדו, אותו "מלאך עליצות", הוקסם דווקא מאותם כוחות מתייסרים השואפים לאבדון.

II

אשר לספרות עצמה – זו, למרבה הפליאה, תפסה מקום משני בלבד בדרישה בין השניים. אמנם רות מתח ביקורת חריפה למדי על סגנונו של צווייג בביוגרפיות שלו על פושה (Fouche), מסמר (Mesmer) וקסטליו (Castellio),⁶³ אך נזהר מלהתייחס ישירות למה שנראו בעיניו כליקויים בספריו הייצוגיים יותר של צווייג. אמות המידה הסגנוניות של רות היו

- 1939, הערה 1 לעיל, עמ' 148 –
 פברואר 1929.
 51. שם, עמ' 243 – 3/12/1932.
 52. שם, עמ' 399 – 4/1/1934.
 53. בשאלה יחסו של רות ליהדות
 מזרח ומערב אירופה דן קלוד מאגריס
 Claudio Magris, Weit von Wo:
 verlorene Welt des Ostjudentums,
 Europaverlag, Wien 1974
 54. - Joseph Roth: Briefe 1911-
 1939, הערה 1 לעיל, עמ' 264 –
 9/5/1933.
 55. שם, עמ' 353 – 13/7/1934.
 56. שם, עמ' 213, 511.
 57. יוסף רות, מלון סבוי, תרגם יוסף
 שריג, זמורה ביתן, תל-אביב 1992.
 58. יוסף רות, בריחה ללא קץ, תרגם
 שלמה ינאי, זמורה ביתן, תל אביב
 1992.
 59. Joseph Roth, Right and Left.
 Michael Hofmann (trans.), Chatto
 and Windus, London 1991
 60. יוסף רות, איוב: סיפור של איש
 פשוט, תרגם צבי אור, זמורה ביתן,
 תל אביב 1985.
 61. אהסוורוס היה בדרך כלל
 ארכיטיפוס אנטישמי, אבל גרסאות של
 דמות זאת מופיעות גם ביצירות של
 סופרים יהודיים: דמותו של Brandeis
 בספר Joseph Roth, *Rechts und
 Links*, Kiepenheuer und Witsch,
 1985, p. 531-690 ודמותו של
 Jakob Waremme בספר
 Wassermann, *Der Fall Maurizius*,
 S. Fischer, Berlin 1928 על ספר זה
 של ווסרמאן, ראו A. Stojan,
*Menschentypen in Wassermann
 Romanen: Bestand und Wandel
 der menschlichen Gestalten*
 (Unpublished dissertation), 1937,
 pp. 40-44
 62. - Joseph Roth: Briefe 1911-
 1939, הערה 1 לעיל, עמ' 439 –
 נובמבר 1935.
 63. לדברי ברונסן. ראו Joseph
 Ruth: Eine Biographie, הערה 5

לעיל, עמ' 474-478.

בהירות ופשטות וסגנונו של צווייג נראה לו מנופח. ואולם, אף על פי שנוזהר, כאמור, שלא להעליב את מכותב-מיטיבו, הרי גם כשכתב דברים חיוביים, כביכול, לא נמנע מנימה אירונית: "הייתי מעדיף אילו היית מעניק בשלושים העמודים הראשונים לשפע הברק והעודף שבסגנוןך קצת יותר קלילות אוורירית ורוך ולעתים אפילו נוקשות".⁶⁴ בשיחות פרטיות נטה רות לזלזל בכשרונותיו הספרותיים של צווייג. לעומת זאת, חשב צווייג שרות הוא כישרון ספרותי וודאי, ושימש יותר כסוכנו מאשר כמבקר. הוא נטל על עצמו את התפקיד לעודדו לסיים את יצירותיו ולמצוא לו מוציאים לאור ומתרגמים.⁶⁵

Joseph Roth: Briefe 1911-1939, הערה 1 לעיל, עמ' 181 – ספטמבר 1930.

65. לרברי ברונסן. ראו Joseph Ruth: Eine Biographie, הערה 5 לעיל.

עם עליית הנאציזם-סוציאליסטים בגרמניה נעשה הדיאלוג בין השניים פוליטי יותר ויותר. לרות, כאמור, לא היו אשליות ביחס ל"גרמניה החדשה", ואילו צווייג, בגלל אינטרסים תרבותיים-כלכליים שונים שהיו לו בגרמניה, השלה את עצמו, שהפרק הנאצי אינו אלא אפיזודה חולפת. אשליה זו הדריכה אותו, בין השאר, בניסיון השווא שלו לשמור על קשריו עם הוצאת "אינזל" (Insel-Verlag).⁶⁶ הפרשה האומללה ביותר בין צווייג לבין עמיתיו הגרמנים הייתה, בלי ספק, פרשת הליברית שהוא כתב לאופרה של ריכרד שטראוס – שנסתיימה, כידוע, באכזבה פתטית.⁶⁷ רות, מצדו, הסתייג מניסיונותיו של צווייג להתייחס אל הגרמנים כיצורים שפויים והגיוניים, שאפשר להידבר עמם, ובכך נשאר נאמן לעמדתו עוד מימי עליית הנאצים לשלטון. כבר אז כתב לצווייג: "גרמניה מתה. היא מתה בשבילנו. אין לסמוך עליה עוד, לא בשפלותה ולא באצילותה. היה חלום ואיננו עוד. אנא, פקח עיניך סוף-סוף!"⁶⁸

66. רות ניבא שהוצאת "אינזל" תבגור בצווייג, והתנגד למכתב שכתב להוצאת אינזל בניסיון לשכנע אותה להמשיך את הקשרים עמו. ראו Joseph Roth: Briefe 1911-1939, הערה 1 לעיל, עמ' 288 – נובמבר 1933.

67. פרשת שטראוס-צווייג ויחסי צווייג וגרמניה עולים במכתב של רות, שבו הוא דווקא מגן על צווייג מול לודוויג מרכוזה שהתקף אותו. רות מנסה להבין את האומללות הפתטית של צווייג התמים. ראו שם, עמ' 374-376 – 26/8/1934 (מכתב ללודוויג מרכוזה). צווייג מגולל חלק מן הפרשה במכתב לרות. ראו שם, עמ' 404 – 16/2/1935.

68. שם, עמ' 294 – 29/11/1933.

69. שם, עמ' 286-291 – נובמבר 1933.

70. שם, עמ' 430 – 18/10/1935.

71. שם, עמ' 433 – דצמבר 1935 וכן עמ' 447.

72. שם, עמ' 463 – מרס 1936.

ככלל, רות היה ספקן ביחס לטיבו של האדם ואילו צווייג האמין כי יצר לב האדם טוב מנעוריו. רות הטיל ספק בכוחן של מילים לשנות תהליכים היסטוריים, ואילו צווייג שגה באמונה זו.⁶⁹ אבל, ועניין זה דורש הדגשה נוספת, הניגודים הרעיוניים למיניהם אינם ממצים את מערכת היחסים בין השניים. היחסים ביניהם היו גם, ואולי בעיקר יחסי תלות שבין בן נטוש ואומלל לבין אב מוודה, המתבקש להיות אב מאמץ. רות ביקש מצווייג בעיקר תשומת לב ואהדה. הוא חזר והודיע לו כי הוא גווע על ערש דווי, ובמעין סחיטה רגשית הטעים שאם מגנו ינטוש אותו, ילך לעולמו: "אני יודע היטב, אני מנצל אותך לרעה. אבל אני זקוק לך ואיני יכול לחיות עוד בלעדיך. פשוטו כמשמעו איני יכול להיות עוד".⁷⁰ לעתים פנה רות לצווייג כאילו היה אלוהים, כשהוא קורא לעזרו "ממעמקים" (de profundis): "אל מי אקרא אם לא אליך! אתה יודע היטב כי אלוהים מאחר להשיב ותשובותיו מגיעות לרוב לאחר שכלו כל הקיצין. אינני רוצה למות, גם אם אינני ירא את המוות".⁷¹ במקרים אחרים פנה צווייג לרות כ"בן אובד", המתוודה באוזני האב על אהבתו ונאמנותו העמוקות: "לא נותר לי עוד דבר לבד מן המילים האחרונות של אדם השוכב על ערש דווי. אני אוהב אותך ואיני רוצה לאבד אותך".⁷²

בין אם נאמץ את הדברים כפשוטם ובין שנתייחס אליהם בספקנות, נדמה כי סטפאן צווייג, הרפרנט החוץ-ספרותי, איבד במכתביו של רות אט־אט את ממשותו. הנימה הפתטית, אותה העצים רות בהדרגה, הביאה לידי כך, שהמכתבים מבטאים יותר ויותר טרוניות של ילד מלנכולי נטוש המחפש אב־מגן, מופשט כמעט. רות רוטן ומתאונן מתוך עמדה של התגוננות, ואין במכתביו שמץ מאותו חוש הומור נפלא, המופיע במאות הפיליטונים ובנובלות שלו, כגון: "פסלו של הקיסר"⁷³, ו"קורות הלילה האלף ושניים"⁷⁴.

Joseph Roth, *Die Büste des Kaisers*, P. Reclan, Stuttgart 1977 (1934)

Joseph Roth, *Die Geschichte von der Nacht 1002*, Deutscher Taschenbuch Verlag, München 1972 (1939)

□

רות חי בתחושה שחיינו נועדו להסתיים באורח טרגי, והוא היה מודע ליצר ההרס העצמי שלו. באחד ממכתביו הוא כותב: "חשתי לראשונה כמה חלש אני מסוגל להיות. ידידי הטוב, 'יצר ההרס העצמי', נתגלה אולי במערומיו"⁷⁵. הוא ראה עצמו כעבד נרצע של המלך אלכוהול, ששימש לו כמפלט וכמקור להענשה עצמית. עקב כך נאחז בצווייג כבקרב הצלה, כבמי שאמור להיות שומר נפשו ולעכב את ההוצאה לפועל של גזר הדין שהיה רשום על הקיר. יחסו הנדיב של צווייג, מכתבי העידוד שלו, חסדיו ומתנותיו היוו מחסומים בפני דחפי ההתאבדות של רות, מדעת או שלא מדעת. תשוקת המוות העסיקה את רות בהקשרים שונים, והוא מתייחס אליה בחיי גיבוריו.⁷⁶ מהלך עלילה, המוביל לקראת ההרס העצמי, מתגלה בחליפת המכתבים בשלבים, שיש להם אפילו ביטויים פורמליים. אמנם, קצב חילופי האיגרות ואופיין לא נקבעו על ידי מה שאפשר לכנות בשם "הסופר המובלע", אלא היו תלויים בגורמים חוץ-ספרותיים, אבל התמורות והתהפוכות בעולם החיצוני חוזרות ומשתקפות בקצב הכתיבה, בשינויים בסגנון, בנימה ובגיבויים שונים.

75. הערה 1 לעיל, עמ' 298 – 1933 / 22/10

76. ברונסן דן בהיבטים שונים של תשוקת המוות אצל גיבוריו של רות David Bronsen, *Joseph Roth: Eine Biographie*, Deutscher Taschenbuch Verlag, München C. 1981, pp. 559-562 ועיין גם Sanger, "The Figure of the Non-hero in the Austrian Novels of Modern Austrian Joseph Roth", *Literature*, 2[4] (1969), pp. 35-37

77. *Joseph Roth: Briefe 1911-1939*, הערה 1 לעיל, עמ' 108 – 8/9/1927

חליפת המכתבים נפתחה בספטמבר 1927 ובראשיתה הייתה פורמלית למדי. מכתבו הראשון של רות בא כתגובה למחמאותיו של צווייג על הספר ה"הודי" (*Das Judenbuch*) של רות, "יהודים בנדודיהם", שיצא לאור בשנת 1927.⁷⁷ במשך שנתיים פנה רות אל צווייג לפי הנוסח הרשמי המקובל בתכתובת רשמית גרמנית: "אל מר סטפאן צווייג הנכבד מאוד" (*Sehr verehrter Herr Stephan Zweig*). במשך השנים איבד הקשר ביניהם מעט מרשמיותו ונעשה אישי יותר. שינוי זה בא לידי ביטוי בשינוי שנתחולל בנוסח הפתיחה למן ה-1 באפריל 1930: "מר סטפאן צווייג הנכבד והיקר מאוד" (*Sehr verehrter und lieber Herr Stephan*).⁷⁸ (Zweig)

מאוחר יותר באותה שנה יזם צווייג ניסוח קרוב יותר של היחסים ביניהם, והציע לרות שלא לפנות אליו יותר בתואר "מר" (*Herr*) הפורמלי. ואכן,

78. שם, עמ' 180.

מעטה ואילך (מ' 23 בספטמבר 1930 ואילך), פונה אליו רות כאל: "סטפאן צווייג הנכבד והיקר"⁷⁸ (Lieber verehrter Stephan Zweig). והנה, בשבוע שבו החליטו על הנוסח הרשמי פחות, גבר קצב התכתובת. רות כתב במהלך השבוע שהחל ב' 22 בספטמבר 1930 שלושה מכתבים אל צווייג. לאחר אותו שבוע "תקשורת", היו עוד כמה תקופות בהן התעצמה חליפת המכתבים בין השניים: מרס 1933, ספטמבר ונובמבר 1933, יוני יולי 1934, אוגוסט, אוקטובר ונובמבר 1935, ינואר ומרס 1936 ולבסוף אוגוסט וספטמבר 1937.

בכל אחת מן התקופות הללו עלה נושא מרכזי אחר. מאורעות חיצוניים, כגון עלייתו של היטלר, סיפקו רקע לאיגרות רבות, כך גם הצורך לסכם את המשמעות הקיומית של "המצב האנושי". עדות לצורך דחוף זה משתקפת, בין היתר, בקטע הבא: "אתה אינך מוכן לסלוח לאלוהים שאתה מזדקן עם השנים במקום להודות לו על כך. אינך מוכן להבין שבני אדם נעשו 'רעים' יותר, משום שעד עתה סירבת לראות שהם רעים וטובים, בקיצור – בני אדם, והם יהיו כאלה כל זמן שלא נגיע לאחרית הימים"⁷⁹.

79. רות לצווייג, שם, עמ' 496 –
10/7/1937.

באוקטובר 1932 חלה התפתחות נוספת בנוסחי הפתיחה של המכתבים. השניים חדלו לכתוב זה את זה בשם הפרטי ובשם המשפחה, והסתפקו בנוסח "ידיד יקר ואהוב" (Lieber teurer Freund); לצד ההתקרבות החיצונית, התרבו באיגרות עדויות לבעיות הרגשיות המורכבות בין שני האישים. ושמה דווקא האינטימיות היא שאפשרה לרות לבטא את הרגשות הדרושמעיים ואת השנאה הנסתרת שלו לצווייג, והוא החל לנשוק את היד שהאכילה אותו. ומנגד, ככל שרות נעשה תוקפני יותר, הפכו תגובותיו של צווייג אפולוגטיות ומתגוננות. ההתכתבות, שהחלה כקשר חברתי פורמלי בין שני סופרים המכבדים זה את זה, הגיעה אפוא להתנגשות חריפה.

כך, למשל, באחד ממכתביו האחרונים של רות אל צווייג משנת 1938, הוא נשמע כאדם פגוע ונטוש: "הקשרים בינינו רבים מכדי שישררו בינינו אדישות וזדון. שתיקתי היא רק תוכחה אילמת מתמדת"⁸⁰. המילה האחרונה בדו־שיח זה הייתה של צווייג. בהתנצלו על חטא שמעולם לא חטא בידועין הוא חושף ייסורי מצפון, המתבטאים בתחושה כי רות נוטר לו משום מה טינה: "יוסף רות היקר, כתבתי אליך שלוש או ארבע פעמים בלי שתזכני בתשובה; ואני סבור כי לאור ידידותנו רבת השנים, אני רשאי לבקש ממך להסביר לי את פשר שתיקתך העקשנית, ואני מקווה הלא־ מרושעת"⁸¹. אחרי מכתב זה ירדה על השניים שתיקה גדולה. הם חדלו לכתוב זה לזה, עלילותיהם שוב לא נפגשו והם עמדו בודדים לגורלם.

80. שם, עמ' 522 – 13/7/1938.

81. שם, עמ' 525 – סוף 1938.

רות, שהתמכר לאלכוהול, נסחף אל קצו. כוחות חזקים ממנו השתלטו עליו ודחפו אותו לסופו, שהקדים את סופה של יהדות אירופה. הוא שבק

חיים לכל חי בפריס ב-27/5/1939. אשר לצווייג – גם הוא לא עמד במבחן הזמן. הוא לא הצליח להתמודד עם העקירה מנחלתו התרבותית ומן הסביבה האידיולית-בורגנית לה הורגל, והתאבד בשנת 1942 בפטרופ וליס שבברזיל. על שתי הדמויות הקיץ אפוא קץ טרגי או, כפי שרות ניסח זאת: "הגורל דחק [בהם] בצורה איומה, סמלית וזולה להחריד, כאילו מבקש הוא לחקות כותב רומנים מטופש".⁸²

82. שם, עמ' 460 – 26/3/1936.

בקריאת חליפת מכתבים זו נהגנו כשותף השלישי הבלתי צפוי, הממלא פערים ויוצר קישורים כדרך שנוהג השותף הצפוי (הקורא הנמען) בספרות בדיונית "טהורה". הקריאה מותנית, אולי, מלכתחילה, במודעותו של הקורא לגורלן של שתי הדמויות, שכל אחת מהן התאבדה לפי דרכה. המצב ההיסטורי שהשניים נקלעו לתוכו הפך למצב קיומי חסר-מוצא וחסר-תקווה, וכל אחד מהם נמלט מן המבוי הסתום שחייו נקלעו לתוכו לפי "סגנונו" אל המוות הגואל. ויש מקום להניח, שקריאתו של הנמען הבלתי צפוי מותנה במצבו שלו עצמו בהווה, שגם הוא הופך לחלק מן העבר הקרוב והרחוק.

האוניברסיטה העברית, ירושלים